

МИТРОПОЛИТ ФЕОФІЛ (БУЛДОВСЬКИЙ): ДИСКУРС СУЧАСНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті здійснено першу спробу історіографічного осмислення постаті митрополита Феофіла (Булдовського), запропоновано класифікацію сегментного простору увиразнення його діяльності. Схарактеризовано доробок сучасної переважно вітчизняної історіографії у висвітленні життєпису діяча. Встановлено, що життєдіяльність митрополита вивчалася фрагментарно. Автор наголошує, що при реконструкції постаті діяча важливо уникнути крайнощів в оцінках подій і явищ історії, тенденційних суджень чи творення нових міфів у складних і суперечливих умовах українського національного життя. Запропонована на розгляд проблема багатоваріантна, поліаспектна, потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: історіографія, Феофіл (Булдовський), митрополит, біографія, біографістика, церква.

Активне нарощування знань в царині історико-релігієзнавчої проблематики в Україні, починаючи з останнього десятиріччя ХХ століття, та їх інтелектуальне осмислення упродовж періоду незалежної України спонукає до аналізу цих напрацювань задля визначення векторів подальшого пошуку. Тематика досліджень модифікується відповідно до контексту суспільних змін та впровадження нових методологічних засад у науковому дискурсі. Сьогодні існує потреба нового бачення минулого, розуміння українського культурно-історичного процесу крізь призму специфічної ролі особистісного начала в історії. Відтак суттєво активізуються дослідження біографістики зокрема й у царині історико-релігієзнавчих студій.

В Україні у свідомості багатьох поколінь утвердилася особлива типологія достойників нації, серед яких (з огляду на історичну обумовленість) бракувало імен діячів церкви новітнього часу. З огляду на потребу нового бачення минулого, розуміння українського культурно-історичного процесу крізь призму специфічної ролі особистісного начала в історії, суттєво активізуються дослідження біографістики зокрема й у царині історико-релігієзнавчих студій. Біографістика як різновид наукового дослідження дозволяє зрозуміти постать на тлі епохи, з'ясувати формування й відображення ментальних рис діяча, відтворити засади його діяльності, етапи життєвого шляху, крім того дає можливість усвідомити процеси в середовищі життєдіяльності (у даному разі – краще осмислити події церковного життя). Відповідно створення біографій церковних діячів утворило б те культурологічне поле, де мікроісторія переростала б в макроісторію, де розгортався б гіпертекст в порядку: особа – суспільство – історія (за висловом історіографа І.І. Колесник).

Наростання зацікавленості біографістикою відбувалося не лише з упровадженням до наукового обігу невідомого або маловідомого корпусу джерел, але й під впливом новітніх тенденцій у розвитку гуманітаристики, таких як домінування мультидисциплінарної рефлексії в історії; порівняльна перспектива теорій гуманітарних наук; мікроісторичний підхід до творення системи знань про життя людини, малих громад, «де важливими є ідеї спільноти, сусідства, дружби, гостинності, міжлюдських зв'язків, неортодоксальної віри та справедливості», тобто гуманістична, позитивна історія, що «вірить» у людину [19, с. 7–8].

Вивчення та представлення біографій стало надзвичайно поширеним об'єктом дисертаційних досліджень, монографічних, колективних науково-видавничих проектів, словниково-довідникової літератури, тематикою різномасштабних наукових конференцій, методологічних семінарів. Водночас упродовж зазначеного періоду спостерігається еволюція форми і

змісту досліджень, різноплановості сюжетних ліній і методологічних підходів [4, с. 30–32].

Заявлена розвідка була б неможливою без наявності значної кількості праць, які так чи інакше торкаються проблеми, а їх сукупність дає можливість визначити стан та особливості розробки теми, виявити основні тенденції в її розвитку та концептуальному осмисленні. Тому у реалізації основних дослідницьких завдань авторка спиралася на існуючі досягнення вітчизняної історіографії, безпосередньо чи опосередковано присвячених постаті митрополита Феофіла (Булдовського). Фактично йдеться про активізацію можливості й необхідності якісно нового методу історичного пізнання – історіографії. Нагадаємо, що ще наприкінці XIX ст. В. Іконніков писав, що історіографія – «...це не переписування змісту видань, а наголос на важливих аспектах з них та нагадування про те, якого роду матеріали повідомлялися в цих виданнях, аби читач міг мати необхідні попередні уявлення про матеріали певного видання...» [6, с. 8-9]. Історіографія – не зовнішній атрибут історичного дослідження, але перша й обов'язкова умова проведення цього дослідження, перший показник його культури. Історіографічний дискурс дозволяє виявити історію розвитку питання; творчий доробок і спадок окремих істориків; темпи, інтенсивність та етапи розвитку проблеми, зокрема формування та нагромадження знань, тяглість, дискретність і просторово-регіональну конфігурацію науково-історичного процесу, стан та перспективи розробки дослідницької проблематики тощо. Історіографічне пізнання переплетене з методологічними рефлексіями істориків. Проблемне поле історіографії – це рефлексивний компонент процесу історичного пізнання [27, с. 98].

Отже, порушена проблема є багатоплановою і вимагає акцентуації кількох структурно-семантичних полів:

- формування історіографії з особливостями жанру;
- біографістика як напрям наукових досліджень;
- історико-релігієзнавчі студії в контексті наукового знання.

Відтак метою статті при вивченні ролі особистості в українській історії є спроба застосування інтегративної методології, що поєднує концептуальний потенціал біографістики, історичної психології та історіографії уможлиблює вибудування нової пізнавальної стратегії щодо порушеної проблеми. Водночас пам'ятатимемо, що історіографічна проблематика неодмінно потребує аналізу в кількох площинах:

- у площині становлення і розвитку самої історичної науки (дає можливість з'ясувати чинники, що актуалізували конкретні історичні дослідження та їх теоретико-методологічну базу);

- у площині дискурсивної практики (передбачає, що будь-яка наукова праця є частиною ширшого історичного тексту або контексту), оскільки кожен текст неодмінно несе на собі відбиток тієї дискурсивної практики, до якої він належить;

- у площині розвитку об'єкта, процесу чи явища, які досліджуються.

Вибір задекларованої теми обумовлений історико-культурною значущістю особи та аналізом історіографічного доробку, присвяченого Феофілу (Булдовському). Особливість історіографічних джерел, присвячених постаті та діяльності Феофіла (Булдовського), полягає в неоднозначності оцінювання й розставлянні відповідних смислових акцентів щодо релігійного діяча з огляду на «міру надійності» в різних історичних періодах.

Загалом можемо констатувати відсутність цілісної/комплексної характеристики чи повномасштабної біографії діяча. Немає й ґрунтовного історіографічного аналізу проблеми. Водночас маємо окремі спроби осмислення в кількох сегментах: фрагментарність життєпису, характеристика обновленського руху, створення й діяльності Соборно-Єпископської Церкви тощо. Відтак авторка ставила за мету не лише відтворити рефлексії дослідників історико-релігієзнавчої проблематики стосовно постаті Феофіла (Булдовського), але й обміркування логічних процедур історико-біографічного дослідження. При цьому ми виходили з того, що:

1) кожен життєпис є не лише відтворенням біографічних маркерів, формальних й змістових змін потрактування подій, але й репрезентантом візерунку епохи;

2) на створення образу впливають національні і державницькі інтереси, процес інституційних, структурних і когнітивних змін, досвід минулого, світоглядні, соціальні, політичні та культурні уявлення спільноти, пануючі стереотипи тощо;

3) історіографія відтворює не лише «обростання проблеми», але також фіксує інтелектуальний зріз конкретної епохи / періоду та зародження принципово нових явищ у суспільному, науковому, культурному, ідейному і духовному житті, які змінили або істотно вплинули на характер і зміст історичних знань.

Розгортання сучасної (в хронологічному діапазоні кінця 1980-х – 2017 рр.) вітчизняної історіографії порушеної проблеми увиразнюється за кількома основними напрямками:

- біографіка (постать Феофіла (Булдовського) або штрихи до портрету).

- форматування міжконфесійного простору 1920-1930-х рр.;

- оформлення й діяльність Соборно-єпископської церкви;

- церковно-релігійне життя періоду Другої світової війни;

Своєрідним імпульсом у роботі дослідників кінця 1980-х – 1990-х рр. у сфері історико-церковної проблематики загалом і порушеної проблеми зокрема стали:

- видання фундаментального корпусу джерел (зокрема, поява в Україні виданої в Торонто 1987 р. «Мартирології Українських Церков», перший том якої стосується православної церкви [50]);

- знайомство дослідників із творами з історії української церкви І. Власовського [8; 9], О. Воронина[12], Д. Дорошенка [20; 21], В. Липинського[45], митрополита В. Липківського [46; 47], О. Лотоцького [49], Н. Полонської-Василенко[59] та інших, виданих за кордоном;

- - відкриття недоступних раніше для науковців спеціальних фондів бібліотек та архівів (у тому числі залучення до аналізу архівно-слідчих справ репресованих);

- - організація наукових конференцій, присвячених історії та сучасній ситуації в релігійно-церковному житті України (проведення аналогічних заходів спричинило посилення інтересу до вивчення історії церкви, сприяло збільшенню кількості публікацій із зазначеної проблеми).

На 1990-і рр. припадає активізація досліджень, у яких безпосередньо чи опосередковано згадується постать митрополита Феофіла (Булдовського). Однак на їх характер й динаміку розгортання дослідницького поля, на нашу думку, вплинуло рішення про відмову реабілітації Феофіла (Булдовського). Йдеться про те, що на клопотання Харківсько-Полтавської єпархії в 1997 р. у межах виконання Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій України від 17 квітня 1991 р.» архівну кримінальну справу №021966 Ф.І. Булдовського було переглянуто, однак зроблено такий висновок: «Визнати: Булдовського Ф. І. обґрунтовано звинуваченим за ст. 54-1 «А» КК УРСР і таким, що не підлягає реабілітації. Заступник прокурора по Харківській області, старший радник юстиції Михайлов 20 лютого 1997 року». Згадане рішення визначило подальше форматування історіографічного доробку проблеми.

Однією зі значущих подій, що посирила зростання зацікавленості до постаті митрополита й активізувала дослідження проблеми на початку 2000-х рр., стало проведення Консисторією Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви і Колегією Патріярха Мстислава історико-церковної конференції «Українська Автокефальна Православна Церква під час Другої світової війни. Митрополит Феофіл Булдовський» (листопад, 2010 р., м. Харків) [80]. Доповідачі й учасники дискусії виявили одностайність, визнавши неприпустимою відмову Служби безпеки України від повної реабілітації митрополита Феофіла (Булдовського).

На нашу думку, доволі резонансною в сенсі активізації досліджень постаті митрополита має стати проведена 13 серпня 2017 р. в Свято-Дмитрівському катехитично-пастирському центрі м. Харкова урочиста академія з нагоди 75-ліття Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (Акту про об'єднання Харківсько-Полтавської єпархії та Української Автокефальної Православної Церкви, підписаного митрополитом Феофілом (Булдовським) і єпископом Мстиславом (Скрипником) 27 липня 1942 р.). У доповіді В. Приходченка окреслено головні етапи біографії митрополита Харківського і Полтавського Феофіла (Булдовського) [60].

Відтак загалом за роки незалежності в Україні з'явився значний масив історіографічних джерел, присвячених постаті Феофіла (Булдовського) та проблемам релігійно-церковного життя 1917-1940-х рр., до яких був заангажований діяч. Це, в свою чергу, актуалізувало завдання аналізу та систематизації доробку вчених із задекларованої проблеми.

На підставі проведеного аналізу, пропонуємо виокремити кілька груп історико-релігієзнавчих досліджень сучасної вітчизняної історіографії, спираючись в класифікації на проблемно-хронологічний принцип.

Перша група – узагальнюючі, комплексні дослідження історичного та релігієзнавчого характеру [28; 29; 30], а також довідникові видання [17; 18]. Для них є характерним узагальнене, комплексне подання історії релігії та церкви у контексті аналізу історії України, її філософської, етичної, політичної, культурологічної думки. Постать Феофіла (Булдовського) у подібних виданнях згадується здебільшого в контексті релігійно-церковного життя та конфесійної палітри 1920- початку 1940-х рр.

Так, у десятитомному виданні «Історія релігії в Україні» у томі «Православ'я в Україні» стосовно періоду 1920-х років прізвище Феофіла (Булдовського) згадується в контексті обновленського руху та співпраці з органами ДПУ. Феофіл (Булдовський) згаданий поряд з іменами інших очільників Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви – архієпископом Іоаникієм та єпископами Павлом

(Погорілком), Сергієм (Лабунцевим) та Сергієм (Іваницьким). Автори подають оцінку утворенню: «За оцінками ДПУ, булдовщина (так за прізвиськом одного з її лідерів в народі називали цей церковний рух) була лівим крилом тихонівщини, оскільки стала на «шлях активної діяльності у ставленні до радянської влади» [29, с. 396]. Не вдаючись до характеристики утворення, автори зазначають, що з розгромом автокефального руху зник інтерес влади і до церковного угруповання, яке очолював єпископ Феофіл (Булдовський). Ця церква «так і не змогла паралізувати діяльність УАПЦ» і згодом почала зазнавати таких же утисків, як і остання: «У зв'язку з такими обмеженнями керівний центр церкви було спочатку перенесено до Харкова, а згодом до Луганська. Коли у 1937 р. закрили останню церкву БОУАЦ, її глава повернувся до Харкова і повністю відійшов від церковних справ» [29, с. 397]. Опосередкований аналіз тексту дає підстави стверджувати, що автори розглядали утворення й діяльність БОПУПАЦ в контексті співпраці з органами ДПУ.

На відміну від доволі стислої й не позбавленої фактологічних помилок й упереджених оцінок уваги до Феофіла (Булдовського) й Соборно-єпископської церкви 1920-1930-х рр., значно повніше висвітлено релігійно-церковні процеси початку 1940-х й постать Феофіла (Булдовського) [29, с. 416-437]. Автори зазначають, що «митрополит чудом вижив у роки репресій», а коли з приходом німецьких військ Харків стає одним із центрів релігійного життя, 77-річний митрополит повернувся у листопаді 1941 р. до церковної діяльності» [29, с. 416]. Відразу вдаємося до сюжету скінчення життєвого шляху митрополита, який подають автори: «11 листопада 1943 р. його заарештували. Після допитів з «пристрастю» 78-річний ієрарх потрапив 7 січня 1944 р. до лікарні, де 23 січня помер» [29, с. 437]. Звертає увагу неузгодженість віку митрополита. Побіжно в ході викладу розвитку подій 1941-1943 рр., автори характеризують риси вдачі митрополита, згадують ситуацію з заборонаю поминання митрополита Василя (Липківського), не пояснюючи причин. На нашу думку, для прояснення й розуміння ситуації

варто було б детальніше вдатися до аналізу відносин двох діячів церкви ще періоду 1920-х років (це видається одним із перспективних напрямків дослідження).

Заслугою авторів стало упровадження до наукового обігу неопублікованих джерел (зокрема, фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Архіву управління служби безпеки України по Харківській області), а також спроба панорамного узагальнення церковно-релігійного життя 1920-1940-х років.

У довідниковій літературі, яка за жанром містить матеріали інформативного характеру, ім'я Феофіла (Булдовського) згадується здебільшого в контексті діяльності Соборно-єпископської церкви. Так, в історичному довіднику (за ред. І.З. Підкови та Р.М. Шуста) знаходимо інформацію про Українську православну автокефальну церкву з канонічно послідовною ієрархією (коротка назва – Українська православна церква; Соборно-єпископська церква; за статутом, затвердженим радянською Владою – Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви – БОПУПАЦ) та згадку про очільника конфесії Феофіла Булдовського. Зокрема зазначалося: «Після арешту П. Погорілка радянськими органами влади його наступником з титулом митрополит усієї України став у січні 1929 єпископ Лубенський Феофіл (Федір Іванович Булдовський). Місцем перебування виконавчого органу церкви був Харків, пізніше (до 1937) – Луганськ. Із закриттям останньої парафії Соборно-єпископської церкви у м. Луганську та переїздом митрополита Феофіла до Харкова церква як організаційна цілісність перестала існувати. У липні 1942 Феофіл Булдовський, як митрополит Харківський і Полтавський, приєднався до відновленої УАПЦ» [18]. У цьому ж виданні знаходимо біографічну довідку: «ФЕОФІЛ БУЛДОВСЬКИЙ (1865-1944) – український православний церковний діяч, митрополит всієї України, Української православної церкви з канонічною послідовною ієрархією (1929-37),

митрополит Української автокефальної православної церкви (1942-43). Н. у родині священника на Полтавщині. До Лютневої революції 1917 у Російській імперії служив священником; був відомий прогресивними поглядами і українофільством. У травні 1917 брав участь у Полтавському єпархіальному з'їзді, на якому виступив з доповіддю «Про українізацію церкви». Член Полтавського єпархіального управління. 14.1.1923 висвячений на єпископа Лубенського і Миргородського під юрисдикцією Московської патріархії. У червні 1925 виступив одним із організаторів Собору єпископів у Лубнах (тепер Полтавська обл.), на якому було проголошено утворення Української православної церкви з канонічною послідовною ієрархією (див. Соборно-єпископська церква). Обраний заступником архієпископа всієї України Павла Погорілка, а після його арешту – митрополит усієї України (з січня 1929) з місцем перебування у Харкові, пізніше – у Луганську. Із закриттям у Луганську в 1937 останньої церкви повернувся до Харкова, де проживав як приватна особа. У 1942-43 - митрополит Харківський УАПЦ» [18].

Принагідно зауважимо, що здебільшого в дослідженнях узагальнюючого характеру пріоритет (у контексті окресленої нами проблеми) традиційно надається характеристиці конфесійного життя та проблемам розвитку церковних інституцій, а не їх лідерів. Так, у підрозділі «Релігія і Церква в тоталітарну добу», автори видання «Академічне релігієзнавство» зазначають: «ДПУ використало невдоволення певної частини національно зорієнтованого православного кліру не традиційністю єпископських хіротоній в УАПЦ і сприяло утворенню в червні 1925 р. так званого «Братського об'єднання українських автокефальних церков» (БО УАПЦ). Ця церква зуміла об'єднати більш як 300 парафій (в основному на Полтавщині та Поділлі)» [1, с. 465]. Ні лідерів об'єднання, ні характеру діяльності не згадується.

До другої групи можна віднести нечисельні наукові розвідки, присвячені безпосередньо життєвому шляху Феофіла (Булдовського).

Одну з перших спроб узагальненої портретної характеристики з нагоди 130-ліття від дня народження митрополита Теофіла (Булдовського) здійснив у харківському часописі української інтелігенції «Український засів» Р. Рибальченко [62]. Після тривалого періоду замовчування, автор пропонує згадати *визначну* постать митрополита, з огляду на причетність діяльності митрополита до «церковного життя Харкова 1930-40-х років, загалом становлення на Слобідщині Української Церкви», зупиняючись на основних фактах біографії. Серед джерельної бази фігурують матеріали періодичних видань. Автор наголошує на домінантній ідеї життєдіяльності Теофіла (Булдовського) – прихильність до української справи, українізація церкви, підкреслюючи, що «цієї ідеї він буде дотримуватися усе життя» [62, с. 31]; «підтримував національний рух в Церкві, але в канонічних формах». Доволі стисло схарактеризувавши позицію Теофіла (Булдовського) в революційну добу та 1920-1930-і рр., значно більше уваги автор публікації приділяє періоду 1940-х років, підкреслюючи, що «церковне життя в Харкові за часів правління митрополита Теофіла почало відроджуватися» [62, с. 34]. Автор розповідає про урочисте відзначення релігійних свят (Різдва й Великодня), урочистість панахид з нагоди 24-х роковин боїв під Крутами, роковин Симона Петлюри, річниці Т.Г. Шевченка. Але тут же без будь-якого переходу автор, посилаючись на часопис «Нова Україна», подає інформацію про іншу подію за участі митрополита: «20 квітня 1942-го року митр. Теофіл відправив урочистий молебен за здоров'я і успіхи вождя Великонімецьчини Адольфа Гітлера, на якому виголосив проповідь і привітав віруючих з 5-роковинами від дня народження фюрера і закликав віруючих всіляко допомагати Німецькій Армії будувати новий лад в Україні, в братерському колі народів Європи» [62, с. 36]. На сторінках публікації знаходять місце і риси вдачі митрополита: «Митрополіт Теофіл був доброю і освіченою людиною, і ті, хто його знав, завжди споминали добрим словом, як особу чесну і порядну. Проповіді, проголошені ним, знаходили відгук в серцях віруючих і завжди являли зразок церковного красномовства» [62, с. 36].

Звертаємо увагу на хронологічні рамки життєвого шляху, окреслені автором: Теофіл Булдовський (1865-1943). Р. Рибальченко зазначає, що митрополит Теофіл «невдовзі після «визволення» у серпні 1943 року помер» [62, с. 36], хоча в інших джерелах дата смерті – січень, 1944 р.

1996 р. у цьому ж виданні «Український засів» полтавський дослідник Ю. Волошин у статті «Відродження УАПЦ на Харківщині у період німецької окупації» на основі залучення широкого кола архівних джерел подає не лише характеристику релігійно-церковного життя Харківщини, але й важливі відомості для реконструкції життєпису митрополита Феофіла (Булдовського) періоду німецької окупації [10],

Подальший розвиток дослідження постаті Феофіла (Булдовського) одержало на початку 2000-х рр. Полтавський дослідник В. Пащенко так задекларував мету своєї наукової розвідки: «Звернутися до постаті митрополита Феофіла Булдовського, спробувавши показати трагедію людини, яка присвятила життя церковному служінню» [54, с. 260]. Автор на підстав історіографічного доробку попередників та джерел з Архіву управління Служби безпеки України по Харківській області, присвятивши лише кілька абзаців-маркерів молодим рокам майбутнього митрополита та періоду 1920-1930-х років, фокусується на складнощах періоду початку 1940-х років та непростому життєвому виборі Феофіла (Булдовського).

Зауважимо, що розвідки Ю. Волошина і В. Пащенка концептуально вибудовані на джерелах доволі своєрідного походження – йдеться про архів управління Служби безпеки України по Харківській області, де виявлено справу митрополита.

Водночас акцентуємо увагу на врахуванні специфіки джерел Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Нагадаємо, що вагома частина джерел цієї групи упроваджена до наукового обігу в 1990-і рр. у контексті «революції джерел». Прикметною ознакою часу стало створення ореолу «правдивості й достовірності цієї групи джерел». Однак варто зважати на те, що ці документи мають доволі специфічний характер і потребують

особливої методики наукових досліджень й прискіпливої «критики джерела». Окрім того необхідними видаються ще й особливі знання про функціональну специфіку відомства та особливості діловодства, функціональне навантаження документу тощо» [35, с. 22; 58, с. 26]. Відтак, при аналіз цієї джерельної групи є необхідність постійного відстеження зміни політичного курсу, характеру ідеологічних кампаній тощо, тобто йдеться про врахування історичного контексту. Попри всю промовистість упровадженого до наукового обігу джерела, постає потреба пошуку й залучення ширшого джерельного масиву, а також глибинний аналіз подій 1917-1943 рр. в житті митрополита. На жаль, дослідники здебільшого звертаються лише до інформаційного потенціалу документу. Однак архівно – слідчі справи можуть розглядатися не лише як інформаційне, але й емоційно-психологічне джерело.

Узагальнений структурований життєпис митрополита Феофіла (Булдовського) подано в кількох публікаціях В. Приходченка. Як голова Харківського крайового братства апостола Андрія Первозваного, В. Приходченко у доповіді, виголошеній на історико-церковній конференції «Українська Автокефальна Православна Церква під час Другої світової війни. Митрополит Феофіл Булдовський» (Харків, 11 листопада 2010 р.) [61], здійснив спробу конкретизувати й увиразнити картину доби та місце митрополита Феофіла як центральної і провідної постаті означеного періоду, організатора УАПЦ на Харківщині. Автор залучив до аналізу матеріали кримінальної справи за № 147900 митрополита Феофіла Булдовського, розпочатої 13 листопада 1943 року і закінченої 23 січня 1944 року, кримінальної справи № 20618 протоієрея Олександра Кривомаза (26 лютого 1943 року – 20 вересня 1943 року), а також репортажі й повідомлення з газети «Нова Україна» 1941-1942 рр., спогади І. Відмича-Бандури, заступника голови харківської Обласної земельної управи, недруковані спогади обербургомистра О. Семененка у переказі харків'янки, відомої письменниці й громадської діячки Любові Дражевської, спогади Івана Романа Костюка «З блокнота колишнього воєнного звітодавця» тощо.

У доповіді з нагоди 75-ліття Харківсько-Полтавської єпархії В. Приходченко акцентував увагу на найвагомійших фактах біографії владики, вибудувавши їх в послідовний ланцюг маркерів життєпису [60]. Автор зазначив, що вихідець із священничої родини, владика Феофіл здобув авторитет у Полтавській єпархії ще за царських часів, а під час національної революції 1917-1921 рр. став одним із найпалкіших прихильників автокефалії Української Православної Церкви. Але він не сприйняв радикалізму Василя (Липківського) і його прихильників. Тому, вже ставши архиєреєм, владика Феофіл очолює альтернативну УАПЦ митрополита Василя (Липківського) юрисдикцію, котра зберігала апостольське спадкоємство свячень, твердо стоячи на позиціях відродження ідентичності українського православ'я. Перекоаний єпископом Мстиславом Скрипником у дотриманні канонічних норм УАПЦ, утвореною 1942 р., митрополит Феофіл вирішує об'єднатися з нею. У 1943 р., попри загрозу повернення більшовицької окупації, він відмовляється залишити свою паству й помирає в ув'язненні [60]. Натомість автором менш висвітлено діяльнісний аспект, конфесійну заангажованість, аналіз переконань тощо.

Найрепрезентативнішу (*третю*) групу становлять *монографії та статті*, у яких ім'я Феофіла (Булдовського) згадується в контексті характеристики процесів релігійно-конфесійного життя 1920-1940-х років. Особливістю цієї групи історіографічних джерел є акцент на дослідженні постаті Феофіла (Булдовського) умовно відокремлено у межах двох періодів – 1920-1930-х і 1940-х рр., що можна пояснити зміною характеру державно-церковних відносин і релігійно-церковного життя у зазначеному хронологічному діапазоні.

Одним із перших конфесійне тло в хронологічному діапазоні 1917-1941 рр. схарактеризував С. Білокінь [5], залучивши широке коло історіографічних джерел. Автор розглянув територіальну систему управління семи православних єпархій в Україні, з-поміж яких – Соборно-єпископська церква [5, с. 117-119]; ім'я Феофіла (Булдовського) згадане як ініціатора

створення конфесії. Зазначалося, що конфесія «організувалась у травні 1925 р. в лубенському Мгарському монастирі на з'їзді єпископів, влаштованому з ініціативи єпископа Феофіла (Булдовського). Прагнули до автокефалії, але хотіли здобути її «законним порядком», від московського патріарха. Своїм осідком обрали Лубни. Церква мала шість єпископів, близько 200 парафій, 350 релігійних громад. Останній храм цієї церкви закрито в Луганську 1937 р. Митрополит Феофіл відновив свою діяльність у Харкові восени 1941 р.» [5, с. 117].

1998 р. вийшла друком монографія В.Силантьєва [67], у якій автор приділяє увагу створенню Соборно-єпископської церкви, зазначаючи: «У квітні 1925 р. ВАК при ЦК КП(б)У доручила ДПУ виявити настрої серед тихонівського духовенства, з метою завершити формування нового церковного угруповання. Згодом нову церковну групу очолили 5 ієрархів: архієпископ Іоанікій, який опікувався парафіями Харківської, Катеринославської і Донецької єпархій; єпископ Павло Погорілко (Поділля), єпископ Сергій Лабунцев (Золотоноша), єпископ Сергій Іваницький (Сновськ, Чернігівської губернії), Феофіл Булдовський (Лубни, Полтавської губернії). На початку червня 1925 р. вони провели Собор єпископів України, який засвідчив утворення нової православної церкви – за статутом «Українська Православна Автокефальна Церква». У літературі вона більше відома як Соборно-єпископська церква [67, с. 74]. Опорною базою Соборно-єпископської церкви стали Донецька, Катеринославська, Подільська, Полтавська і Харківська єпархії, які очолювали єпископи – ініціатори скликання Собору. З 5056 тихонівських парафій канонічність Собору єпископів України визнали 2 тис. громад. Близько 650 громад знаходилося у підпорядкуванні архієпископа Іоанікія [67, с. 75].

Л. Пилявець згадує ім'я протоієрея Феофіла (Булдовського) у контексті руху за українізацію церковного життя та Полтавського епахіального з'їзду 3-6 травня 1917 р. [57]. Автор наводить положення з доповіді Феофіла (Булдовського) «Про українізацію церкви», де підкреслювалася нагальність

питання й зазначалося, що «церква тоді тільки може наближатися до ідеалу християнського життя, коли вона спирається на національний ґрунт». Пропозиції Феофіла (Булдовського) лягли в основу рішень єпархіального з'їзду.

Перша спроба монографічного осмислення проблеми належить В. Пащенку [52; 56; 57]. Залучивши до аналізу значний фактологічний матеріал, автор схарактеризував становище православних церков, у тому числі й Соборно-єпископської у контексті державно-церковних відносин 1920-1930-х років. В. Пащенку належить першість у залученні матеріалів слідчих справ з архівів СБУ для характеристики репресій проти духовенства в 30-х роках ХХ ст. Особливістю праць автора стало розлоге цитування документів, яке видається виправданим на початку 1990-х років, в умовах початкового впровадження невідомих архівних документів до наукового обігу. Окремі аспекти порушених проблем знайшли відображення у монографічному виданні і А.Киридоні В.Пащенка[43].

Найбільше уваги Соборно-єпископській церкві приділили О. Ігнатуша, А. Киридон, М. Рубан, О. Тригуб у розрізі тематики їх досліджень Становище Соборно-єпископської церкви поряд з іншими конфесіями через призму взаємин церкви і держави та міжконфесійних взаємин розглянуто в низці публікацій А.Киридон [37; 40; 41; 42]. О. Ігнатуша розглядає історію конфесії крізь призму модернізаційних змін у суспільстві ХІХ-30-х рр. ХХ ст. [22; 23; 24]. Зокрема дослідник звертає увагу на зміну в керівництві Собору Єпископів (1926 р.) – головою стає єп. Лубенський і Миргородський Феофіл (Булдовський). Дослідник пояснює цю зміну ставленням радянської влади, яку не вдовольняла яскрава й непоступлива постать єп. Павла (Погорілка), бо він послідовно та активно спрямовував віруючих у русло канонічної української автокефалії. Вважаючи за недоцільне стимулювати другий розкол в УАПЦ поряд з існуючим (Діяльно–Христова Церква), влада підтримала іншого лідера–поборника канонічної автокефалії – єп. Феофіла. Він був більш проросійським і своєю позицією створював розкол у стані

крупнішої структури – РПЦ. Його промови і послання, на відміну від цитованої доповідної записки єп. Павла (Погорілка), написані російською мовою і підкреслювали канонічно–генетичний зв’язок з колишньою РПЦ в Україні.

Дослідницькі інтенції О. Тригуба репрезентовано кількома публікаціями щодо функціонування Соборно-єпископської церкви у релігійному житті 20–30-х років ХХ ст. [74; 75; 76; 77; 78; 79]. Найповніше автор аналізує діяльність Феофіла (Булдовського) в контексті формування Соборно-єпископської церкви. Зокрема, автор зазначає: «Представник полтавського духовенства протоієрей Феофіл Іванович Булдовський (1865-1944)..., як і Погорілка, ще з 1917 року активно виступав за українізацію церкви та переклад богослужіння українською мовою, проголосивши на Полтавському з’їзді духовенства та мирян 3-6 травня 1917 р. доповідь «Про українізацію церкви», що вийшла навіть окремою брошурою (Лубни, 1917). Будучи присутнім на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 1921 р., засумнівався у канонічності рукопокладення у єпископа «першохристиянським способом», тому подальшої участі у діяльності УАПЦ не приймав і залишився у складі РПЦ. У той же час власних ідей Ф. Булдовський не залишив і з багатьма полтавськими пастирями продовжував захищати головні принципи автокефалії, українізації та соборноправності» [77, с. 129].

Один із найдослідженіших сюжетів – діяльність Української Соборно-єпископської церкви в контексті відродження Української Автокефальної Православної Церкви в умовах німецької окупації України (1941-1944 рр.) [14; 15; 16; 26; 48; 66; 69; 70; 71; 72; 73 та ін.].

Вперше до поглибленого висвітлення регіонального аспекту діяльності УАПЦ (на Харківщині) в період Другої світової війни й ролі Феофіла (Булдовського) звернувся Ю. Волошин у статті та монографії [10; 11]. Зокрема автор наводить факти організаційного становлення УАПЦ, її взаємин з іншими українськими громадсько-культурними організаціями,

Автономною церквою, органами окупаційної влади; висвітлює діяльність Єпархіального управління щодо відбудови храмів та забезпечення їх церковним устаткуванням; включення Харківської єпархії до складу загальноукраїнської УАПЦ тощо. Дослідження містять важливу інформацію для реконструкції подій церковного життя, що в них головна роль належала митрополиту Феофілу (Булдовському).

Серед комплексних досліджень релігійної ситуації в Україні в роки Другої світової війни необхідно виділити монографію О. Лисенка, в якій постать митрополита Феофіла (Булдовського) згадується в контексті висвітлення тогочасної міжконфесійної ситуації [48]. Зокрема автор розглядає обставини переходу Феофіла (Булдовського) до УАПЦ, зазначаючи, що до середини 1942 р. митрополит не визнавав адміністратора УАПЦ Полікарпа (Сікорського) главою української церкви. Лише після приїзду до Харкова єпископа Мстислава (Скрипника) митрополит Феофіл 27 липня 1942 р. підписав протокол про те, що очолювана ним громада є складовою частиною УАПЦ.

Аналізуючи релігійне життя України в роки окупації, В. Гордієнко характеризує становище православних конфесій в умовах німецько-фашистського окупаційного режиму, увиразнюючи кілька угруповань, кожне з яких мало власні погляди на церковне будівництво в Україні. При цьому автор зауважує: « Феофіл представляв в українському православ'ї течію, яка прагнула створити канонічним шляхом незалежну українську православну церкву. Короткий термін існування Всеукраїнського братства автокефальних церков, потім великий терор завадили втіленню в життя цієї ідеї. Ставши до пастирської служби наприкінці 1941 р., митрополит продовжував дотримуватися попередніх переконань. Це стало причиною непорозумінь, які виникали між ним і православними активістами в Харкові, що були прибічниками неканонічної УАПЦ В. Липківського» [14, с. 113].

А. Скоробагатов звертається до розгляду православних конфесій у контексті взаємин УАПЦ з АПЦ у піднімецькому Харкові (1941-1943) [69;

70]. Сюжетні характеристики, пов'язані з процесами в УАПЦ періоду окупації, окреслили Н. Мизак і В. Боднар [51]. Попри широко задекларовані цілі, обмеженість емпіричної бази дослідження (автори вибудували сюжет фактично на одному історіографічному джерелі [50]) призвела до доволі схематизованого викладу процесів.

На потужному джерельному ґрунті змальовує релігійно-конфесійне життя А. Смирнов у контексті вивчення діяльності Мстислава (Скрипника) та розвитку українського автокефального руху 1941–1942 рр. [71; 72; 73]. Опосередковано автор подає інформацію про діяльність та риси вдачі Феофіла (Булдовського). Зокрема, зауважує, що у січні 1942 р. в Харкові утворюється єпархіальне управління, а у середині 1942 р. відновлюється й УСЄЦ в юрисдикції митрополита Феофіла, яку на той час складало близько 400 парафій на теренах Харківської, Полтавської, Луганської, Донецької, Курської та Воронежської областей. Подібні успіхи, на думку А. Смирнова, пояснювалися особистими організаторськими здібностями ієрарха та ліберальним режимом військової зони, що перебувала під окупацією [72, с. 159].

У контексті дослідження особливостей реалізації освітньої та просвітницько-місіонерської діяльності Української Соборно-Єпископської Церкви увиразнює постать митрополита М. Рубан [63]. Пояснюючи причини появи конфесії «гострою потребою в унормуванні статусу канонічної церковної структури автокефальної спрямованості», автор увиразнює поширення руху на Полтавщині, де з вересня 1922 р. діяв активний діяч українського релігійного руху, вікарій Полтавської єпархії – єпископ Лубенський Феофіл (Булдовський). «На жаль, пише М. Рубан, – активна діяльність ієрарха з унормування адміністративного статусу Української Православної Церкви не знайшла розуміння у вищих колах ієрархії РПЦ, що, у свою чергу, послужило причиною чергового розділення» [63, с. 75]. У 1933 р. Феофіл, возведений попередньо до сану митрополита, переїхав до Луганської єпархії, звідки одноосібно здійснював керівництво Церквою до закриття

останньої парафії УССЦ у 1939 р. Напередодні Другої світової війни митрополит оселився в Харкові, де працював у місцевій школі, обгортаючи підручники [63, с. 75-76]. Аналіз інтеграції східноукраїнського церковного осередку Української Соборно-Єпископської Церкви на чолі з Феофілом (Булдовським) до складу Адміністрації Української Автокефальної Церкви в юрисдикції митрополита Полікарпа (Сікорського) дозволив авторові з'ясувати стан тогочасних внутрішньоцерковних протиріч у середовищі Православної церкви в Україні. М. Рубан зауважує: «Як давній прихильник канонічної автокефалії Української Церкви, дещо підозріло ставився до чергового відродження УАПЦ, яка у його свідомості, вочевидь, асоціювалась із «самосвятами-липківцями» [64, с. 88].

Варто, очевидно, наголосити на заангажованості дослідників проблемами обраних студій, а відтак – і оцінними характеристиками (хоча й принагідними чи побіжними). Зокрема в найновішому дослідженні, присвяченому постаті митрополита Василя Липківського, А. Зінченко зауважує: «Чимало амбітних пошукачів канонічної єпископської благодаті, які відкидали висвяту єпископів в УАПЦ, спричинили появу нових угруповань в церковному середовищі, наприклад очолених П. Погорілком та Т. Булдовським, але вони у своїх пошуках опинялися зрештою в лабетах ГПУ» [34, с. 156].

Церковна історіографія, практично знищена в роки радянської влади, останнім часом збагатилася рядом видань [31; 81; 82;84]. Цікаве мозаїчне полотно представлено в праці Феодосія (Процюка), яка вийшла друком у 2004р. (початково роботу наприкінці 1970-х рр. було подано до захисту як кандидатську дисертацію в Московську духовну академію) [82]. Постать Феофіла (Булдовського) згадується в окремих фрагментах при розгляді історії церкви в Україні в період 1917-1943рр.

Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що у розвитку сучасної історіографії задекларованої проблеми можна виокремити кілька етапів:

1. перший розпочався на рубежі 1980-1990-х років («накопичення знань», упровадження нових історичних і історіографічних джерел до наукового обігу, переосмислення підходів до проблеми);

2. другий – поч. 1990-х рр. – друга пол. 1990-х – активізація досліджень, у яких безпосередньо чи опосередковано згадується постать митрополита Феофіла (Булдовського);

3. третій – друга пол. 1990-х – поч. 2000-х рр. – помітний спад публікацій, так чи інакше присвячених постаті Феофіла (Булдовського);

4. четвертий – від поч. 2000-х – позначився новим піднесенням у розробці проблеми. Враховуючи дискретність історичного процесу (він здійснюється переважно переривисто, стрибками з попереднім накопиченням сил для цих стрибків), на початку ХХІ ст. спостерігається, з одного боку, накопичення певного фактичного матеріалу й усталення оціночних позицій з порушеної проблеми, з іншого боку, починається пошук нових методологічних підходів, інструментарію, аргументації.

Таким чином, запропонована на розгляд проблема багатоваріантна, поліаспектна, потребує подальшого вивчення. Всебічне наукове вивчення ролі особистості в українській історії передбачає поєднання індивідуально-біографічного, суб'єктно-діяльнісного та соціально-типологічного підходів. Водночас вагомо враховувати й те, що розробка окресленої нами проблеми узалежнена від багатьох чинників: кадрового потенціалу істориків і релігієзнавців, оволодіння ними методологією наукового пізнання, корпусу наявних джерел, рівня теоретичного осмислення досліджуваних проблем, впливу політичної кон'юнктури на результати наукових розвідок, трансформацію світоглядних імперативів тощо.

Постать Феофіла (Булдовського) доволі трагічна, оповита суперечностями. Початково потребує відтворення фактологічна складова, вибудування деталізованого послідовного ланцюга біографічних фактів. Перспективи дослідження проблеми пов'язані з реконструкцією життєвого шляху, цілісним відтворенням діяльності церковного діяча, створенням

просопографічного портрету, вивченням еволюції поглядів на церковну справу тощо. Також необхідно поставити осмислення життєдіяльності митрополита й релігійно-церковного життя в типологічний контекст історичних процесів, звернути увагу на еволюцію ідеологічних та історичних переконань діяча упродовж життя, спробувати знайти пояснення діям і прийнятим рішенням у контексті доби. При реконструкції постаті діяча важливо уникнути крайнощів в оцінках подій і явищ історії, тенденційних суджень чи творення нових міфів у складних і суперечливих умовах українського національного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Академічне релігієзнавство. Підручник за наук. ред. проф. А. Колодного. К.: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Багдасарова Ж. Р., Петрушко В. И. Булдовский // Православная энциклопедия. М.: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 2003. Т. 6. С. 358–361.
3. Башинський С., диякон. Проголошення автокефалії Української Синодальної Церкви та інші автокефалістські рухи 1920-х рр. // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги», 2015. С. 79-86.
4. Бездрабко В. Сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняної біографістики // Українська біографістика = Biographistica ukrainica. К., 2016. Вип. 14. С. 29-49.
5. Білокінь С. Православні єпархії України 1917-1941 рр. // Історико-географічні дослідження на Україні: Зб. наук. праць. К.: Ін-т історії України НАН України, 1992. С. 100-120.
6. Бычков А. Ф. Разбор сочинения В. С. Иконникова «Опыт русской историографии». СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1894. 12 с.

7. Бурко Д. (протопресвітер). Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя [Текст]. Саут-Бавнд-Брук (Нью Джерсі): Видавничий фонд Владики Мстислава, Митрополита Української Автокефальної Православної Церкви в діаспорі, 1988. 392 с.
8. Власовський І. Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви. Аугсбург: УАПЦ, 1948. 23 с.
9. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. Репр. відтвор. вид. 1961 р. К.: Либідь, 1998. Т. 4: (XX ст.), ч. I. 368с.
10. Волошин Ю. Відродження УАПЦ на Харківщині у період німецької окупації // Український засів. 1996. Ч. 7-9 (38-40). С. 142-152.
11. Волошин Ю. Українська православна церква в роки німецької окупації (1941-1944 рр.) [Текст]. Полтава: ІВМЦ «Освіта», 1997. 126 с.
12. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кенсінгтон, 1990. 64 с.
13. Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. XX ст.: дис... кан. іст. наук: 07.00.01 / Вінницький державний педагогічний ун-т. Вінниця, 2006.
14. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // Український історичний журнал. 1998. №3. С. 107-119.
15. Гордієнко І.І. Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939-вересень 1945): Дис. ...канд. іст. наук. К., 1999. 189 с.
16. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час II світової війни. 1939-1945 рр.: людський вимір: Дис....канд.іст.наук. Донецьк, 2001. 181 с.
17. Довідник з історії України: в 3-х т. Том I. (А-Й). / За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. К.: Генеза, 1993. 240 с.
18. Довідник з історії України: в 3-х т. Том III. (Р-Я). / За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста. К.: Генеза, 1999. 688 с.
19. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристики [Текст] / Ева Доманська. К.: Ніка-центр, 2012. 264 с.

20. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Виннипег: Видання наук, тов-ва при Колегії св. Андрея у Виннипегу, 1949. 102с.
21. Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, 1990. 69 с.
22. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. 440 с.
23. Ігнатуша О.М. Організаційний устрій Соборно-Єпископської Церкви в 1925–1937 роках // Історична пам'ять. 2009. № 1. С. 92–103.
24. Ігнатуша О. Православні церкви України (20-30-ті роки XX ст.). Джерела з історії. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 307 с.
25. Ігор (Ісіченко), арх. Історія Церкви Христової в Україні. Х., 2013. 760 с.
26. Ігор (Ісіченко), архієп. Канонічні засади утворення Харківсько-Полтавської єпархії Української автокефальної православної церкви / УАПЦ часів Другої світової війни митрополит Феофіл (Булдовський) / [упоряд. і авт. перед. слова О.І. Різниченко]. Харків, 2011. С. 9-21.
27. Історіографічний словник: навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Куделю, Ю. Л. Зайцева [та ін.]; за ред. С.І. Посохова. Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
28. Історія релігії в Україні: Навч. посібн. К.: Знання, 1999. 735 с.
29. Історія релігії в Україні: У 10 т. Т. 3. Православ'я в Україні. К.: Укр. центр духовної культури, 1999. 560 с.
30. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис). К.: Наукова думка, 1991. 104 с.
31. Иоанн (Снычев), митр. Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия. Сортавала, 1993. 280 с.
32. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922-1928). Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2002.

33. Зінченко А. Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навч. посіб. для студ. спец. «Історія». К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011.
34. Зінченко А. Життя і служіння митрополита Василя Липківського. К.: Дуліби, 2017. 336 с.
35. Калакура Я.С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих. Науково-методичні аспекти використання. К., 1990.
36. Киридон А. Декларація патріаршого екзарха України митрополита Михаїла (4/17 листопада 1927 року): проекція історіографічна // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Львів, 2010. Кн. 1. С. 431–437.
37. Киридон А. «Собор єпископів України» та «Діяльно-Христова церква» як вияв оновлення церковного життя в умовах утвердження тоталітаризму // Історія релігій в Україні. Львів, 2000. Кн.1. С. 198-203.
38. Киридон А.М. Втілення радянської моделі державно-церковних відносин в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. пр. К., 2005. Вип. 13. С. 274-294.
39. Киридон А. М. Обновленство в Україні: причини виникнення та спроби періодизації // Історична пам'ять: Наук. зб. Полтава: АСМІ, 2000. № 1-2. С. 152-160.
40. Киридон А. М. Про причини появи обновленського руху в Україні // Різдво Христове. 2000: Ст. і матеріали. Л.: Логос, 2001. С. 68-72.
41. Киридон А.М. Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. Т.: Підручники і посібники, 2005.
42. Киридон А.М. «Щоб вороги топили одне одного...». Про причини церковних розколів у радянській Україні 1920-х років // Людина і світ. 2004. №6 (червень). С. 23-30.
43. Киридон А.М., Пашенко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917-1930-ті роки. Полтава: [Б.в.], 2004. 335 с.

44. Крячко Н., свящ Лубенский раскол и «иоаникиевщина» в документах Патриаршей канцелярии // Вестник церковной истории / Ред.: архиепископ Истринский Арсений (председатель) и др. №1(9). 2008. С. 52–84.
45. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В.Липинський. Нью-Йорк, 1956. 111 с.
46. Липківський В., митрополит. Відродження церкви в Україні 1917-1930. Торонто: Укр. вид-во «Добра книжка». 3 друк. ОО Василян, 1959. 335 с.
47. Липківський В. Історія Української Православної Церкви. Розділ VII: Відродження Української Церкви. Вінніпег, 1961. 181 с.
48. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946. К.: НАН України, Ін-т історії України, 1998. 403 с.
49. Лотоцький О. Автокефалія: У 2-х т. Т. 1. Засади автокефалії. Репринтне вид. К.: [Б.в.], 1999. 207 с.; Т. 2. Нариси історії автокефальних церков. Репр. вид. К.: [Б.в.], 1999. 560 с.
50. Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т. 1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1987. 1207 с.
51. Мизак Н., Боднар В. Рух за відродження Української Автокефальної Православної Церкви в умовах німецької окупації України (1941-1944 рр.) // Релігія та соціум. 2011. № 2(6) С. 57-65.
52. Пащенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. К.: [Б.в.], 1993. 186 с.
53. Пащенко В.О. Дітище ДПУ: до витоків обновленського руху в Україні // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1994. № 1. С. 55.
54. Пащенко В.О. Злети і падіння Феофіла Булдовського // 60-річчя визволення України від фашистських загарбників: внесок українського народу в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, 27 жовтня 2004 р. / укл.: П.М. Чернега,

- Л.Л. Макаренко; ред. В. П. Андрущенко; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. С. 259-268.
55. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава: [Б.в.], 1997. Ч. 1. 356 с.
56. Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20-30-х років. К.: [Б.в.], 1994. 249 с.
57. Пилявець Л. Ідея автокефалії Української церкви у 1917 році // Людина і світ. 1999. №8. С. 9 -14.
58. Пиріг Р. Я., Гранкіна О. В. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело: науково-методичні аспекти використання // Архівно-слідчі справи репресованих: Науково - методичні аспекти використання. К., 1998. С. 26.
59. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Мюнхен, 1964. 125 с.
60. Приходченко В. Митрополит Феофіл Булдовський: «До єднання кличу вас...». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uapc.org.ua/mytropolyt-feofil-buldovskyj-jednannya-klychu-vas/>
61. Приходченко В. Митрополит Феофіл (Булдовський) – організатор Української Автокефальної Православної Церкви на Слобідській Україні // Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл (Булдовський). / [упоряд. і авт. перед. слова О.І. Різниченко]. Харків, 2011. С. 31-52.
62. Рибальченко Р. Слово про Митрополита Теофіла (Булдовського) (1865-1943) // Український засів. 1995. Ч.2 (21). С. 31-36.
63. Рубан М., диякон. Духовна освіта в Українській Соборно-Єпископській церкві (1925-1943) // Андріївський вісник: історико-богословський щорічний журнал Рівненської Духовної семінарії Української Православної Церкви Київського Патріархату / Ред. кол.: кандидат богословських наук, ректор РДС прот. Віталій Лотоцький (гол. ред.) [та ін.]. Рівне, 2016. № 5. С. 74-78.

64. Рубан М. Інтеграція Соборно-єпископської церкви до складу української автокефальної православної церкви (1942-1943) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2017. № 1 (231). С. 87-92.
65. Рубан М., диякон. Історичні передумови формування Української Соборно-Єпископської церкви // Труди Київської Духовної Академії. Богословсько-історичний щорічник Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату / ред. кол.: єп. Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній (Думенко) – гол. ред. [та ін.]. [К.]: Київська православна богословська академія, 2016. № 16 (188). С. 261-274.
66. Рубан М., дияк. Організація духовної освіти та просвітницька діяльність Харківської єпархії Української Соборно-Єпископської Церкви 1941-1943 рр. // Православ'я в Україні. Збірник матеріалів V міжнародної наукової конференції, присвяченої 400-літтю Київської православної богословської академії (1615-2015), Київ, 17-18 листопада 2015 р. / [під ред. митроп. Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса]. К.: [Київська православна богословська академія]. 2015. Ч. 2. С. 378–383.
67. Силантьев В. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы. Харьков, 1998. 232 с.
68. Силантьев В.И. «Обновленський» рух кінця XIX століття – 20-х років XX століття в російській та українській православних церквах: історіографічний огляд // Історична пам'ять. 2004. №1. С. 135-143.
69. Скоробагатов А. Взаємини УАПЦ з АПЦ у піднімецькому Харкові (1941 – 1943) // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура. Харків, 1999. С. 121-124.
70. Скоробагатов А. Православні конфесії у піднімецькому Харкові // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. 2001. № 504. Сер. Історія України. Вип. 4. С. 206-216.

71. Смирнов А. І. Між Києвом і Варшавою: український автокефальний рух у 1941–1942 роках // Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл (Булдовський) / [упоряд. і авт. передм. О. Різниченко]. Харків, 2011. С. 23-30.
72. Смирнов А.І. Мстислав (Скрипник) громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944: Монографія / Передм. Є. Сверстюка. 2-е вид., доповнене. К.: Смолоскип, 2009. 326 с.
73. Смирнов А. І. Український автокефальний рух в роки німецької окупації: міфи та реалії // Православ'я в Україні: зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. (22 листопада 2011 р.). К.: КПБА, 2011. С.464-471.
74. Тригуб О.П. БОПУПАЦ у боротьбі за поширення ідеї «канонічної» автокефалії (1922-1925 рр.) // Гілея: Науковий вісник. К., 2009. Вип. 24. С. 43-52.
75. Тригуб О. Конфесії РПЦ в Україні на шляху до автокефалії (20-30-і роки ХХ ст.) // Емінак. 2015. № 4. С. 53-63.
76. Тригуб О.П. «Обновленський рух» в сучасній українській історіографії (1990-2002 рр.) // Наукові праці. Т. 26. Вип. 13: Історичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. С. 138-143.
77. Тригуб О.П. Розкол Російської Православної Церкви в Україні (1922-39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 300 с.
78. Тригуб О.П. Соборно-Єпископська Церква в 30-х рр. ХХ ст. // Матеріали Восьмої наукової конференції «Церква-наука-суспільство: питання взаємодії» (Київ, 26-27 травня 2010 р.). Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/36899/.
79. Тригуб О.П. Українська Соборно-Єпископська Церква у релігійному житті Північного Лівобережжя 20–30-х років ХХ ст. // Література та культура Полісся. Ніжиг, 2007. Вип. 38. С. 171–179.

80. Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл Булдовський / [упоряд. і авт. передм. О. Різниченко]. Харків, 2011. 95 с.: іл., портр.
81. Федосеев Александр, прот. От Лубен до Харькова. М. Полиграф-Периодика, 2011. 232 с.
82. Феодосий (Процюк), епископ. Обособленческие движения в Православной Церкви на Украине (1917-1943). М.: Крутицкое патриаршее подворье, 2004. 640 с.
83. Феофіл (Булдовський), митр. Моя автобіографія. Матеріали Харківського обласного СБУ. Кримінальна справа № 147900 на митрополита Феофіла (Булдовського) // УАПЦ часів Другої Світової війни Митрополит Феофіл (Булдовський) / роках // Українська Автокефальна Православна Церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл (Булдовський) / [упоряд. і авт. передм. О. Різниченко]. Харків, 2011. С. 71-74.
84. Фотиев К., прот. Попытки украинской автокефалии в XX в. // Православная Церковь на Украине и в Польше в XX ст., 1917-1950: Сб. М., 1997.

Kyrydon A.M. Theophil (Buldovsky): discourse of modern historiography.

The article is a first attempt of historiographical comprehension of the figure of Metropolit Theophil (Buldovsky)/ The classification of the segmental space of the expression of his activity is proposed. Author determined mostly modern achievements in national historiography covered biographies figure. It was determined that the life of the Metropolit was studied fragmentarily. The author stresses that it is important to avoid extremes in the assessment of events and phenomena of history, tendentious judgments or the creation of new myths in the complex and contradictory conditions of Ukrainian national life when it comes to reconstruction. The proposed problem is multivariate, poly-dimensional, needs further studies.

Key words: *historiography, Theophil (Buldovsky), metropolitan, biography, church.*